

csupán *A csurunga népe* címen kiadott ismeretterjesztő művében (Bp., 1932) szentelt figyelmet az ausztráliai bennszülöttek szexuális szokásainak, hanem nyolc-tíz más munkájában is. Az *Ethnographia* 1932-es évfolyamában *Nankuru* címen közölt cikkében magyarul írta le a férfívá avatás szertartásának egyik mozzanatát. Malinowski fellépése előtt, 1918-ban írt két hosszú cikket az *Ethnographiának Psychoanalysis és etnológia* címen. Annak második része a symbolumok tartalmával és a libidó fejlődéstörténetével foglalkozik. Az álmok, a szexuális szokások és az Ödipusz-komplexus a természeti népeknél (Ausztrália) tematikájú cikkeinek zömét azonban angolul publikálta.

Miért emlegetek ilyen nagy tudósokat? Azért, mert Balázs Lajos empirikus, leíró-rendszerző monográfiája olyan teljesítmény, ami méltó az összevetésre. Mindezt olyan korban hozta létre, amikor a társadalom átalakulása és az akkulturáció előrehaladása következtében az „első” kultúrának „a történeti létjogosultsága már megszűnt” (Voigt V.: *Szemponok a magyar folklór akkulturációvizsgálatához*. *Ethnographia* 1978: 627.). Az 1970-es években némelyek azt is meghírdették, mikor fog kihalni az utolsó magyar paraszt és az utolsó néprajzi adatközlő. Szerencsénkre Balázs Lajos ezeket a komor jóslatokat nem vette komolyan. Még éppen elérte az utolsó előtti adatközlőket... Most mindnyájan láthatjuk, hogy Felcsik is van olyan jó terep az etnográfus számára, mint a Trobriand-szigetek volt – közel száz évvel korábban – Malinowski számára.

Mednyánszky Miklós: Magyarországi barlanglakások. Budapest, 2009, TERC Kiadó 190 oldal, 201 fekete-fehér fotó, 110 egyéb ábra, 1 áttekintő táblázat, településtérkép-vázlatok

Molnár Gergely

Barlanglakásaink különlegességük folytán a népi építészet izgalmas tematikáját alkotják, sőt az ország különböző tájairól, az elmúlt két évszázadból jó néhány néprajzi értékű közlés ismeretes róluk, mégis a néprajztudomány kevésbé kutatott területei közé tartoznak. Önállóan inkább csak helytörténészek, műemlékvédők, egyháztörténészek foglalkoztak velük rövidebb közlésekben, de településenként igen eltérő mértékben (míg például a tihanyi, budafoki, szomolyai, zebegényi barlanglakások jól feltártak és a reformkor óta közismertek, addig például Kisgyőr vagy Dunapentele neve e tekintetben egészen ismeretlen). A néprajztudomány elsősorban járulékosan foglalkozott velük, többek közt a köépitészet (Bakó Ferenc), a kőbányászat (Hála József), a nincstelen-zsellér rétegek életmódja (Szabó Zoltán) kapcsán. A szintetizáló néprajzi szakirodalom – talán szórványosságuk és a népi építészet fő csapásirányaiba való nehéz beilleszthetőségük okán – különösen mostohán kezelte őket: említésük egyaránt hiányzik a *Néprajzi Lexikonból*, a *Magyar néprajz* köteteiből és a magyar népi építészet ismert összegzéseiből. Az utóbbi években azonban több örvendetes kezdeményezés jelzi a rájuk irányuló figyelem növekedését és az általános attitűd pozitívabbá válását. Ezt több barlanglakás-együttes műemléki védelme, legalább borospinceként való használatba vétele jelzi, sőt, hogy legutóbbi, Észak-magyarországi falu tájegységében a Szentendre-i Szabadtéri Néprajzi Múzeum három szomolyai pinceházat is rekonstruált. Jelen impozáns kötet pedig a régóta hiányolt monografikus feldolgozást végzi el.

Mednyánszky Miklós városgazdálkodási mérnök és műemlékvédelmi szakértő, fő kutatási területe föld alatti mérnöki létesítmények állagmegóvása, bevallott szenvedélye pedig a népi építészeti műemlékek kutatása. Így a budai Vár barlangjai és a Halászbástya mellett egyebek közt a népi építészet körébe tartozó vályogházakkal, fachwerk-építéssel, népi kőépítkezéssel is évtizedek óta foglalkozik. Vonatkozó tanulmányai, épületfelmérései jórészt az általa szerkesztett honlapokon is elérhetők, jelen kötet rövidített formában a *barlanglakas.uw.hu* weboldalon olvasható, melyet egyebek közt a nagyszabású színes fényképanyag miatt is érdemes felkeresni, hisz a kötetben csupán fekete-fehér és jelentősen kicsinyített formátumban nyílt mód a fotók közlésére. Szakterületét jelzik a földrajzi-domborzati viszonyokról, az építkezési módokról, munkamódszerekről közölt szakszerű leírások, ugyanakkor a vonatkozó történeti-néprajzi kérdésekre is mindvégig választ keres (s hozzá jól ismeri a vonatkozó néprajzi szakirodalmat).

A barlanglakások általános leírását tartalmazó első fejezetben a szerző úttörő módon több szempontból rendszerezi e hajlékokat. Legcélravezetőbbnek a keletkezési körülmények alapján való osztályozást tartja; mivel azonban kivájásuk technikai és eszközei századok alatt szinte változatlanok maradtak, s ez alapján nem datálhatók egyértelműen, szükségesnek tartja a hajlékok kialakulásához vezető társadalmi folyamatok feltárását, megkülönböztetve a természetes barlangokat a ma közkeletű mesterséges barlanglakásoktól, pinceházaktól (e megnevezéseket – vitatható módon – azonos értelmű szavakként használja). A komplexitásra törekvést jelzi, hogy vizsgálatait a kőkor, vaskor embere lakta öt jelentősebb barlang története és lakáskörülményei bemutatásával kezdi, a régészeti szakirodalom alapján. A természetes barlangok rendszerezését a bűvő- vagy betyárbarlangokkal folytatja, melyekben a társadalomból kiszakadt, bujdosó egyének találtak ideiglenes oltalmat; míg a török kori üldöztetésekben betöltött szerepük mára teljesen elhomályosult, addig a betyárvilág emlékeit számos ilyen üreg neve őrzi (például a Bakonyban Sobri Jóska, Savanyú Jóska barlangjai). Átmeneti típusként mutatja be a sziklaüregek oltalmába épített lakóházakat (a jelenlegi pálos sziklakápolnát magában foglaló Szent Iván-barlang a Gellért-hegyben vagy a budafoki Török-barlang). Véleménye szerint eredetileg természetes sziklaképződmények voltak a vallási célú tevékenységet szolgáló remeteburjak is, bár mai, kivájt alakjukban váltak közismertté (pl. Tihany, Mátraverebély, Máriaremete). A mesterséges hajlékok leggyakoribb formája a kőbe vájt barlanglakások csoportja, melyeket kőbányászok alakítottak ki jellegzetes eszközökkel és munkamenettel, saját, illetve megrendelésre mások lakóhelyeül, avagy gazdasági célokra. Másik típusuk a löszpartoldalakra, vízmosta löszszurdokokba vájt pincék és lakások, melyek első példányai feltételezése szerint a homokbányászattal összefüggésben keletkeztek.

Földrajzi eloszlásuk alapján, az alapközet és a főbb göcök szerint 5 nagyobb régióba sorolja őket, a néprajzkutatás számára is iránymutató módon. Észak-Magyarország (főként a Bükkalja mészkövében), valamint Közép-Magyarország (Börzsöny, Gerecse, illetve Buda, Budafok, Budaörs környéke) hajlékai elsősorban a kőbányászat kapcsán keletkeztek; a Dunántúl nagy területei, főként Tolna megye, a Balatonmellék és a Sokoró vidéke pedig a löszbe ásott lakások területe. Az így megállapított tájegységek érintett településeit térképeken is feltünteti; igaz, a jobb áttekinthetőség érdekében e fejezetben célszerű lett volna még egy országos áttekinthető térképet is közölni, hogy látványosabban fejeződjék ki a barlanglakásos települések hol tömeges, hol szigetszerű elhelyezkedése.

A barlanglakások építését, formáit, szerkezeteit, alaprajzát és környezetét taglalo fejezetben Mednyánszky hangsúlyozza, hogy „*néhány speciális körülményen túl a barlanglakások születése, formájuk, szerkezetük alakulása mélyen a népi építészetben gyökerezik, azzal párhuzamos pályát ír le*” (43. l.). Ugyanakkor számos lényeges különbségre is felhívja a figyelmet, azonban az így kialakuló részleges önellentmondásnál sokkal lényegesebb, hogy e sajátágaik ilyen részletességű összegyűjtésével mindaddig adós volt a néprajztudomány. A közetviszonyok szerint eltérő magasságban, sőt akár egymás felett is elhelyezkedhetnek, illetve – földrajzi és anyagi okokból – rendszerint a települések szélein vagy külterületen találhatóak, ami azzal az előnnyel járt, hogy építőik nagy szabadságot élveztek a kialakításkor. A pinceházak előterének, udvarának, kertjének (sőt Budafokon a ház feletti földterületnek) még a hagyományos köznapi életmódhoz képest is kiemelkedő szerepe volt, hiszen az emberek számára nélkülözhetetlen a napvilágnál való munkavégzés lehetősége. Általánosak a hegybe vájt, a földfelszíni telkekhez hasonló méretű és szerepű melléképületek, kutat azonban csupán a módosabbak fúrhattak udvarukon: a vízbeszerzés néha igen nagy távolságról történt. A népi építészetre jellemző hagyományozódással szemben formai és alaprajzi kialakításuk egyedülállóan változatos, nincs hazánkban két egyforma barlanglakás, hiszen építőiket nem feszélyezték helyi előírások, anyagi okok, az időjárás és a téli hónapok fenyegető közeledte, csupán a helyi közet tulajdonságait kellett tiszteletben tartaniuk. Ennek megfelelően bármilyen méretű, bármennyi helyiséges üreget kivájhattak, s számos esetben évekig, sőt évtizedekig tartott, míg valamely lakás elnyerte végleges formáját. Eszerint megkülönböztet egy-, két-, sokhelyiséges pinceházat, vízszintes vagy boltozatos főtéjű lakásokat, vizsgálja, hogy a fűtéshez használt kályhák füstje a bejárat felett vájt füstlyukon vagy kéményen keresztül éri el a felszínt, s az építkezés számos további sajátosságát is összegyűjti itt a szerző.

A kötet társadalomnéprajzi szempontból is értékes fejezete a barlanglakásokban élők társadalmának és lakáskörülményeinek bemutatása. Többször hangsúlyozza Mednyánszky, hogy az egykor emberek ezreinek hajlékul szolgáló lakóhelyekben nem kell kuriózumot látnunk, hisz a 20. századig sokfelé az emberi létezés természetes terei voltak. Hiánypótló a tulajdonviszonyok és a beköltözés tisztázása: rendszerint a terület tulajdonosától egy belterületi telek árának töredékéért vásárolták meg a földdarabot, a törlesztésben pedig gyakran a kitermelt kő eladása is segített; ugyanakkor a 19. század vége óta terjedt az önkényes foglalás is. A beköltözés elsődleges oka a török korban a bujdosás, menekülés, a 18. században a betelepítés (számos településünk újjáéledésében barlanglakásba költöztek voltak az élenjárók), a 19–20. században pedig a fővárosi-nagyvárosi munkalehetőségek nehéz sorsúakra gyakorolt vonzereje kapcsán kialakult migráció. A magyarországi barlanglakók száma a 19. század legvégén és a két világháború között volt a legmagasabb; egykori népszerűségüket jelzi, hogy egész falvak, sőt városrészek rendezkedtek be e különleges életmódra. A századfordulón közkeletűen trogloditának nevezett lakosság azonban többnyire nem tudott kiemelkedni a kőbányász-, ipari munkás vagy cselédlétekből.

Néprajzi szempontból különösen előremutató a barlanglakásokkal kapcsolatos vélekedések, sztereotípiák vizsgálata. A szerzőnek ugyan csak részben sikerül feloldani a korábbi közlésekből ismert ellentmondásokat, ám a bőségesen sorjázott szépirodalmi és sajtóutalások, valamint egyedi interjúk és megfigyelések alapján némi továbbgondolással kísérletet tehetünk e hajlékok praktikumának és hátulütőinek összegyűjtésére. A lakosság körében pozitívumként említik, hogy jól védhetők, a fal kibontásával nem lehet

betörni, télen enyhéséget, nyáron hűvöset tartanak, hogy háborús időszakokban jóval védettebbek és biztonságosabbak, mint a felmenő falú épületek, illetve a nagyfokú szabadság kialakításuk kapcsán. A közvélemény ugyanakkor szinte kizárólag negatív viszonyulásokkal él: riasztó a higiénés viszonyok alacsony foka, a víz- és csatornarendszer hiánya, a szemét és az állati trágya udvaron tárolása, a dohosság, penészség, szellőztethetlenség, sötétség, a tébécé és más fertőző betegségek kiugróan magas aránya, a gyakori beázások, elöntések, a beomlás örökösen leselkedő veszélye. Áttekinti az évtizedes és elkecsereedett harcot, melyet települési hatóságok is, karitatív szervezetek is indítottak a barlanglakások ellen, miközben az érintett népesség szívósan ragaszkodott otthonaihoz. Tömeges felhagyásukra csupán az 1960–70-es években került sor: városon a panel-lakótelepek felépülésével, faluhelyen az életmódbeli változások következtében. A szerző ugyanakkor sehol nem fejt ki személyes álláspontját; az általános meleg hangvételen túl csupán néhány utalásból sejlik ki saját véleménye, a legkézzelfoghatóbban Szomolya módosabb barlanglakásai kapcsán. „*A falu felett sorakozó barlanglakások előteréből tekintve önkéntelenül is arra kell gondolni, hogy Szomolya Mátraverebély mellett az a másik hely, ahol az ember megért valamit a barlanglakások lényegéből. Ám míg a szentkúti barlanglakások környezete a csend és a fensőbb elmélkedés helyszínei, itt, a Bükkalján azzal az örök emberi tulajdonsággal találkozhatunk, mely igyekezőn a mindennapi lét gondjain felülkerekedni, a megmaradás, a földi lét fontosságáról beszél számunkra*” (175. l.).

A mű második, legterjedelmesebb részét a vizsgált barlanglakások településenkénti leírása alkotja. Összesen 52 település pincházainak történetét dolgozza fel, ami e fejezetet az eddigi legteljesebb barlanglakásleltárrá avatja. Mégsem teljes a lista, hisz további településeken található még hegybe vájt, lakáscélra is használt üregeket, ráadásul nem egyértelmű, hogy milyen szempontok szerint végezte el Mednyánszky az előzetes szelektálást. Történeti néprajzi szempontból figyelemre méltó, hogy a szerző minden fejezetben az adott település, kistáj történetébe ágyazva, lakossága társadalmi tagolódását, életmódját és vagyoni viszonyait vázolja mutatja be a helyi barlanglakás-együtteseket. Létrejöttük azonban – az írásos források hiánya miatt – legtöbbször a feltételezések, legendák, etimológiák homályába vész. Elemzi a föld mélyében kialakított hajlékok környezetének földrajzi-domborzati viszonyait, s kedvvel időz a rendszerint festői környezetben található hajlékok természeti környezetének leírásánál. A fejezet különleges érdeme, hogy jelen állapotuk és funkciójuk mellett rendszerint feltünteti a pontos megközelíthetőséget is (amit ugyan kevésbé segítenek az elnagyolt térkép-vázlatok), s így az olvasónak egyenest kedve támad némely üreg felkeresésére. Joggal figyelmeztet azonban Mednyánszky e túrák veszélyességére, hisz többségük elhagyatottan, lepusztultan, részben vagy egészben beomolva, benöve áll, komoly erőfeszítéseket követelve a látogatótól. A kötet végére a szerzővel együtt reménykedünk e különleges építészeti emlékeink fennmaradásában, ám nagyjából hiába, mert mára teljesen megsemmisültek vagy sokrétűen pusztulnak. Tizedeli őket a természet is földrengések, földcsuszamlások, lösz- és partfalcsúszások, talajerozió, áradások által, de sokkal többjük az emberi beavatkozás kevésbé elegáns, tájromboló módszereinek áldozata – elbontják, berobbantják, bebetonozzák, eldözerolják, szeméttárolónak használják őket. Egyes hírmondók azonban szép állapotban megőrződtek eredeti vagy újabb szerepben: lakóházként, borospinceként, fáskamraként, egyéb melléképület-funkcióval, továbbá berendezett tájházként (pl. Budafok, Szomolya), többé-kevésbé restaurált szabadtéri műemlékként (Mátraverebély, Tihany),

sőt panzióról (Cserépváralja) és fiatal művészek alkotóházáról (Noszvaj) is tudásunk van.

Ha az etnográfus érdeklődésével olvassuk e kötetet, egyrészt az több a magyarországi barlanglakások néprajzi összefoglalásánál, hisz igen gazdag forrásanyagot alkalmaz, és oly komplex érdeklődéssel közelít e tematikához, hogy az valóságos barlanglakás-centrikus Magyarország-monográfiává avatja. Másfelől épp e sokrétűség okán néhány néprajzi vonatkozás ellentmondásait – mint a társadalmi, rang- és presztízsösszefüggések – nem sikerült mindenütt feloldani, s főként a mindennapi lakáshasználat, a berendezés és a kapcsolódó életmódbeli sajátosságok bemutatása gazdagabb, differenciáltabb vizsgálatra is módot adott volna, ezáltal több általános érvényű megjegyzés és átgondoltabb kategorizálás lett volna lehetséges. A téma vizsgálatának térbeli bővíthetőségét jelzi továbbá, hogy e kötet lapjain még csak utalás sem található arra, hogy se szeri, se száma további pinceházaknak a Kárpát-medence határainkon túli területein (elég csupán Orbán Balázs munkásságára utalni), s akkor európai vagy világviszonylatban még csak nem is gondolkodtunk. Mindazonáltal e logikusan felépített, jól áttekinthető, gazdag kötet nemcsak izgalmas oknyomozó olvasmánya lehet minden szakembernek és érdeklődőnek, hanem bátran használható és megkerülhetetlen alpműve a barlanglakások néprajzi kutatásának.

Láng Benedek – Tóth G. Péter (szerk.): A kincskeresés 400 éve Magyarországon. Kézikönyvek és olvasóik. (Fontes Ethnologiae Hungaricae VIII.) Budapest, 2009, L'Harmattan Kiadó, 200 oldal

Bárth Dániel

Noha az immár nyolcadik kötetével jelentkező pécsi-budapesti kötődésű sorozat latin címében magyarországi *néprajzi* források közzétételét ígéri, a megjelent kötetek zöme valójában *tudományközi* érdekeltségű szövegek publikálását vállalja fel. Az interdiszciplinaritás igénye nem csupán a dokumentumok kiválasztásánál, hanem azok interpretálásánál is jelentkezik. Olyan elfeledett, ez idáig feltáratlan, vagy eredendően újszerű források jelennek meg itt, amelyek az elit és a népi kultúra határterületein keletkeztek, és valamilyen oknál fogva eddig kívül estek a társadalomtudományi forráskiadás érdeklődésén. Miként az hajdanán a boszorkányperek esetében is jellemző volt, ismét a hazai néprajzi kutatások vállalják fel az úttörő szerepet a társtudományok számára marginális, sőt esetenként a teljes érdektelenségbe száműzött források feltárása és kiadása terén. A népi kultúra alakulástörténetét vizsgáló néprajzban manapság már senki sem kérdőjelezi meg, hogy a kora újkorban lezajlott kulturális átrendeződés kapcsán elengedhetetlen az elit/népi dichotómiát feszegető *átmeneti* rétegek vizsgálata. A néphit történeti irányú kutatása különösen látványos módon számolt le az ázsiai eredetű ingoványos és erőltetett problematikájával: a józan ész diadala mára az európai közép- és kora újkor jelentőségének felértékelődéséhez, és e korok művelődéstörténeti vizsgálatának dominanciájához vezetett. Más tudományterületekhez hasonlóan a hazai néphitkutatás vezető irányai is felismerték, hogy az európai eredményekhez képest számos adósságot könyvelhetünk el a forrásokban gazdagabb kora újkor (16–18. század) egyházi és világi szövegeinek feltárása, közzététele terén.

Az említett sorozat szerkesztője, Pócs Éva által koordinált kutatások többféle tudományág szakavatott képviselőit hozták össze, hogy nézőpontjaikat egyesítve és közelítve tárjanak fel bizonyos „elfeledett” forrástípusokat. Jelen kötet is egy efféle szerencsés „találkozás” eredménye. Az elsősorban tudománytörténészként tevékenykedő Láng Benedek évek óta a késő középkori és kora újkori elit mágiával foglalkozik elsősorban közép-európai perspektívában. Számára a hazai *varázskönyvek* feltárása evidens kihívásként jelentkezett. A kutatás során markánsan kirajzolódott a magyarországi forrásanyag legjellemzőbb mozzanata, hogy a 18. századi (és 19. század eleji) keletkezésű varázskönyveink céljukat tekintve túlnyomó többségben a *kincskereső* kézikönyvek közé sorolhatók. Az általa feltárt és itt betűhív átírásban közölt négy forrás nyugat-európai (elsősorban német) előképekre tekint vissza. Keveset tudnánk e varázskönyvek valódi használatáról és elterjedéséről, ha nem állna rendelkezésünkre az a perszöveg-gyűjtemény, amely 16–18. századi példák sokaságát tartalmazza ilyen és ehhez hasonló kincskereső kézikönyvek *használatára* vonatkozóan. A kötetnek ez a része – vélhetően – inkább az etnográfus-történész Tóth G. Péter munkáját dicséri, aki a boszorkányperek hazai feltáró munkáiban már több mint egy évtizede oroszlánrészt vállal. A túlnyomóan magyar, kisebb részben latin és német nyelvű perszövegek közzététele is az utóbbi, jól bevált gyakorlat szerint történt. A boszorkányperekhez hasonló tematikus sokszínűséget mutató szövegek halmazában történő eligazodást helynév-, személynév- és tárgymutató segíti.

A kiadvány egyik legfontosabb részét – forráskiadványnál talán szokatlan módon – éppen a bevezető tanulmány jelenti. A lényeglátó és -látató módon megírt szöveg nem csupán bevezető eligazítás a közölt forrásokhoz, hanem egyúttal a témakör eddigi legteljesebb hazai összefoglalása is. A szerkesztők amellet, hogy közzétették az általuk feltárt dokumentumokat, azon nyomban kontextualizálni is igyekeztek azokat. A történeti bevezető a késő középkori magyarországi varázskönyvek áttekintésétől indulva mutatja be a következő évszázadokban domináns kincskereső kézikönyvek tartalmi jellegzetességeit. A *rituális mágia* forrásai közé sorolható szövegek számos művelődéstörténeti tanulságot tartalmaznak, és legalább ugyanannyi tisztázásra váró kérdést is felvetnek. Utóbbiak egy részét a bevezető sem hallgatja el, sokkal inkább a továbbgondolkodás számos lehetséges irányát villantja fel. Ezek közül csak megemlíthjük az elfogadható minőségben közölt ikonográfiai anyagban rejlő komparatív lehetőségeket. Hasonlóképpen izgalmas lehetne az egyházi liturgikus gyakorlat (benedikciók és exorcizmusok) és a rituális mágia itt közzétett szövegeinek strukturális és funkcionális szempontok alapján történő összehasonlítása. Ha pedig valakit az eredetkérdések izgatnak, akkor a varázskönyvek számos apró(nak tűnő) mozzanata és jelensége kapcsán minimum a reneszánsz neoplatonizmus égisze alatt összefoglalható okkult gyakorlatig visszavezethető problémakörhöz érhet. Ezek alapos feltárásához persze további részletvizsgálatok szükségesek. Utóbbiak elvégzése a magyar néphit bizonyos, az európai okkultizmusban és tudós mágiában eredeztethető jelenségeinek kultúrtörténeti feltérképezése kapcsán is beláthatatlan eredménnyel járna.

A bevezető tanulmány nem csak a varázskönyvekkel, hanem azok használóival is részletesen foglalkozik. Ezek a fejezetek a kincskereső kézikönyvek mögötti szociokulturális miliő bemutatására vállalkoznak. A lehetőségekhez képest megfelelően árnyalt képet kapunk itt arról a *popularizálódási folyamatról*, amely e szövegtípus használata terén a vizsgált négy (16–19.) évszázad keretében jelentkezett. Az út, amely szimbolikusan mondjuk Batthyány Boldizsártól egészen Pézásó Pistáig vezet, nemcsak időben volt

hosszú, hanem társadalmi értelemben is. A közvetítésben kiemelkedő szerepe volt azoknak az idegenből (főként olasz és német területekről) érkezett (és emiatt gyanús) vándorlóknak, „csavargóknak”, akik a kora újkorban jelentek meg a közép-európai „mágikus piacon”. Fő portékájukat kincskereső „tudományuk” jelentette. Helyüket – az ilyen jellegű perekben – a 19. században egyre inkább a kóborló cigányok vették át, akik szintén (rendszerint) gyanús, „szemfényvesztő” tevékenységükkel könnyen a vádlottak padján találhatták magukat.

Nincs most terünk arra, hogy hosszan részletezzük a kötet számtalan kisebb-nagyobb kultúrtörténeti csemegéjét, vagy bemutassuk a továbbgondolás és -kutatás valamennyi lehetséges irányát. Jó néhány későbbi vizsgálat csírája rejlik ebben az értékes kiadványban, amely jó szívvel ajánlható efféle tudományos célokra. Amennyiben pedig a hajdani „tudományosok” manapság is tevékenykedő, kései leszármazottai vennék kézbe a hívató című könyvet, ők is jól járnak: autentikus forrásokból, valóban kipróbált és (talán) bevált módszerekhez juthatnak. Jó olvasást, sikeres kincskeresést!